

A fogyasztás zsákutcája

Náray-Szabó Gábor

Globalizálódó, egyre feszültebb és egyre zavarosabb világunkat a XXI. század első éveiben talán csak egyetlen közösnek nevezhető szándék köti össze: a fogyasztás. A gazdag Északon már nemcsak néhány kiválasztott, hanem szinte mindenki alapvető jogának tekinti az anyagi javak egyre bővülő élvezetét, minek következtében egyre nagyobb mértékben zsákmányoljuk ki megújuló és meg nem újuló nyersanyagforrásainkat. Az anyagi igényekkel együtt nő a bizonytalanság, az egyik oldalon harsány optimizmus, a fogyasztás istenítése, az egyre teljesebbnek kikiáltott egyéni szabadság kritikátlan dicsérete, a másik oldalon baljós jóvendölések a környezet pusztulásáról, a közösségek bomlásáról és a növekvő társadalmi feszültségekről. Eltűntek a biztosnak hitt fogódzók, kapkodjuk a fejünket az információ ránk zúduló áradatában, és erőt vesz rajtunk a szorongás. A tudomány nem képes betölteni a rá kirótt szerepet, nem ad választ arra, hogy mi is lehet az élet értelme, mert érvényességi köre csak a megfoghatóra, a bizonyíthatóra, a valóságosra terjed ki. Hatósugara egyelőre korlátozott, és nem tudja megjósolni, hogy környezeti és társadalmi katasztrófák sorozata vár-e ránk a közeli jövőben, vagy simának nevezhető átmenet után jutunk-e el a XXI. század végére, amikor már több mint tízmilliárd ember fog élni és fogyasztani a Földön. Sokan, mint azok is, akik a hagyományokból és a vallásból merítenek, ösztönösen érzik, hogy nem tartható, még kevésbé bővíthető a fogyasztás mai szintje. Mások viszont a rációra hivatkozva félresöprik az aggályokat, szerintük nem kell feladni megszokott kényelmünket, korlátozni a hatalmas bőségben rendelkezésünkre álló anyagi javak fogyasztását, mert a technológia mindent megold, előteremti az újabb forrásokat, és eltünteti a hulladékhegyeket. Ebben az írásban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy hűvös érveléssel is alátámasztható az ösztönös aggodalom a jövőért, és ebben a vonatkozásban, ahogyan mindig is lennie kéne, összhangban van a tudás és a hit. Gondolataink kifejtésére, a jövő felvázolására az evolúció elméletét hívjuk segítségül, melynek törvényszerűségei az ősrobbanás óta évmilliárdokon keresztül napjainkig alakították a változásokat, valószínű tehát, hogy lehetővé teszik az extrapolációt. Ma egyre többen terjesztik ki a biológiai evolúció gondolatát az ősrobbanást követő fizikai, csillagászati, geológiai és

kémiai folyamatokra éppúgy, mint az ember megjelenését követő pszichológiai és társadalmi jelenségekre, születőben van tehát a történetírás egy új szintézise. Fontos kiemelni, hogy a mai hivatalos fogyasztási ideológiákkal szemben nem az egyszerű mennyiségi növekedést, különösen nem a gazdaság növekedését tekintjük fejlődésnek, hiszen az evolúció ennél lényegesen bonyolultabb. Manapság elég gyakran figyelhető meg a fejlődés azonosítása a puszta növekedéssel, pedig nem kizárt, hogy a bajok forrása többek között éppen a túlegyszerűsítő, mindent matematikai képletekkel leírni akaró gondolkodásmód, mely a szellem csodálatosan bonyolult világát igyekszik egyetlen betonteknővé redukálni, hogy szabadon körözhesen benne mechanikus elméleteivel.

Az alábbiakban evolúción az összetettség növekedését értjük, vagyis két rendszer közül az összetettebbet tekintjük fejlettebbnek (Teilhard de Chardin, 1980). Az összetettség, a komplexitás lényegének pontos meghatározása nem egyszerű feladat, matematikai szigorral talán nem is lehetséges, de azért mindenki tudja, miről van szó. LaPorte (1975) nevéhez fűződik egy könnyen befogadható meghatározás, aki szerint a szervezett rendszerek összetettségének fokát az összetevők száma és kölcsönös függésük foka (integráció), valamint változatossága (differenciálódás) határozza meg. Lássuk tehát, hogyan nőtt világunk összetettsége az idők folyamán!

A kezdetekben a tudomány mai állása szerint a világegyetem összes anyagát az úgynevezett „őstojás”, egy rendkívül kicsiny térfogatban összezsúfolódott hatalmas energiacsomó foglalta magába (Peebles et al., 1998). Az őstojás, amellet, hogy elképzelhetetlenül sok anyag koncentráldott benne, iszonyatosan forró is volt. A hatalmas energia az ősrobbanás következtében szabadult ki börtönéből, és kezdte el betölteni az egyre bővebben rendelkezésére álló teret. Mintegy tizenötmilliárd évvel ezelőtt megtörtént az ősrobbanás, és megindult az univerzum evolúciója, melynek során egyre csökkent a hőmérséklet, ugyanakkor egyre összetettebbé is vált a világ. *(A föld puszta és üres volt, és sötétség volt a mélység felett, és Isten lelke a vizek felett lebegett. És Isten szólt: „Legyen világosság!” És lett világosság.* [Ter 1,2–3])

Kialakultak az elemi részecskék, majd az atomok, a csillagok és a csillagrendszerek. A csillagok közötti térben jöttek létre először az összetett anyag építőkövei, a kémiai molekulák, majd négy és fél milliárd évvel ezelőtt létrejött a Naprendszer és benne a Föld, a maga különböző gázokból álló légkörével, melyből később jelentős mennyiségű víz csapódott le a felszínre. Már az élet megjelenése előtt kialakult a szilikátásványokból álló köpeny, az atomok sokféle molekulává kapcsolódtak össze, melyek egyre bonyolultabbá váltak.

Az élet az ósóceánban, minden bizonnyal különleges és igen bonyolult szerves molekulák megképződése után jelent meg körülbelül három és fél milliárd évvel ezelőtt (Orgel, 1973). Az őslevesben úszkáló biológiai makromolekulák egyelőre ismeretlen módon szerveződtek bonyolultabb egységekké, valószínűleg olyan csoportosulások alakultak ki, melyek az élet előzményeinek tekinthetők. Viszonylag gyorsan, néhány százmillió év alatt kialakultak a legegyszerűbb élet-

működést mutató egysejtűek, majd a magasabb rendű élő szervezetek, elindulhatott a biológiai evolúció, kikényszerítve a sejtek és az általuk alkotott szövetek újabb és bonyolultabb szerveződéseinek létrejöttét. Megjelentek az első növényi sejtek, melyekből a mai növényvilág kifejlődött, majd ezekből elágazódva a leg-egyszerűbb állatokban fokozatosan kialakult az idegrendszer primitív formája, ennek növekedése és differenciálódása szabta meg a továbbiakban a fejlődés irányát. A törzsfajlás sikeres ága lett a gerinceseké, mely halakon, hüllőkön és madarakon keresztül vezetett az emlősökhöz. Idegrendszerük egyre nagyobbá és egyre differenciáltabbá vált, agykoponyájuk térfogata egyre nőtt.

Körülbelül egymillió évvel ezelőtt fejlődött ki a főemlősök közül az ember, az első tudatos lény, akit idegrendszerének, agyának rendkívüli fejlettsége különböztet meg a többi élőlénytől. Fokozatosan létrejöttek a különböző emberi közösségek, mindenekelőtt a család, melyen belül szükségletté vált az utódok nevelése, az ismeretek kicserélése, a beszéd, a gondolatok egyeztetése és az összehangolt cselekvés. Az emlékezet segítségével tárolhatók, elemezhetők és továbbadhatók lettek a napi tevékenység során szerzett információk. A családok az idők során egyre nőttek és erősödtek, nagyobb közösségek szerveződtek belőlük: nemzetségek és törzsek, melyek letelepedtek, megteremtve a mezőgazdasági tevékenység feltételeit. A közös termelés céljából helyhez kötött embercsoportok egyre szervezettebbek lettek, és mintegy tízezer évvel ezelőtt megalapították az első városokat. Kialakult az írás, feltalálták a könyvnyomtatást, mely a megszerzett információ rögzítését és terjesztését tette lehetővé. A XV. és a XVI. század fordulóján indultak útra Nyugat-Európából a nagy felfedezők, eljutottak Amerikáig, Indiáig és a déli tengerekre. Galilei, Newton és társaik munkásságával kezdődött, majd egyre nagyobb mértékben teljesedett ki a tudományos forradalom. Az amerikai magyar Neumann János elméleti munkássága alapján kifejlesztett számítógép a tudományos laboratóriumokból indult diadalútjára, és mára betölti mindennapjainkat. Ez oda vezetett, hogy az elmúlt évtizedekben egyre gyorsulva haladunk az információs társadalom felé, mely az egész világra kiterjedő hálózata révén azonnal és óriási bőségben terítheti az emberiség által felhalmozott információkat.

Az evolúció hosszú története során, melyről a mai tudomány egyre részletesebb és egyre több ismeretet szolgáltat, kikristályosodott néhány markánsan érvényesülő irányzat, mely évmilliárdok során befolyásolta, vélhetőleg még a jövőben is sokáig fogja befolyásolni a folyamatokat. Eme általános szabályszerűségek közül most kettőt vegyünk szemügyre, amelyek kiemelt szerepet játszanak eszmefuttatásunk szempontjából. Az egyik az *önfenntartás* ösztöne és a hozzá kapcsolódó verseny a táplálékért és az élőhelyért, a másik a *fajfenntartás* ösztöne, mely szaporodásra készíti az egyedeket, hogy ezáltal sokszorozzák meg magukat, újítsák meg fajukat, és maradjanak fenn utódaikban haláluk után. Az önfenntartás előfeltétele az anyag, az energia és az információ folyamatos *fogyasztása*, melynek révén a táplálékot, a ruházatot, a lakóhelyet biztosíthatjuk. Az ember azonban nemcsak ezekhez, hanem a szórakozáshoz és a sokszor öncélú kénye-

lem megteremtéséhez is sok, egyre több anyagot és energiát fogyaszt.

A biológiai evolúció hajtóereje az önfenntartás és a fajfenntartás által vezérelt verseny a korlátozott forrásokért, mint amilyen az élelem, a víz, a szexuális partner vagy az élettér (Purves et al., 1992). Az evolúció darwini elmélete szerint a nagy számban megszülető, egymáshoz nagyon hasonló, de mégis jelentős különbségeket mutató populációban azok az egyedek és közösségek tudtak előnyhöz jutni, ezáltal fennmaradni, melyek jobban alkalmazkodtak a környezethez. A sokszínűség tehát ugyancsak jellegzetes és folyamatosan érvényesülő, nélkülözhetetlen vonása az évezredek óta zajló evolúciónak. A fejlettebb élőlények esetében megjelent az együttműködés, mely egy szervezeti hierarchiában azonos vagy közeli helyet elfoglaló egyedek, kisebb és nagyobb csoportok között jöhetett létre, így biztosítva előnyt az együtt nem működő egyedekkel szemben. Már az élő sejten belül is megvalósul a kooperáció az átörökítő és az energiatermelő egységek között, és az élővilágban a példák sokaságát lehet találni az együttműködésre a sejtek differenciálódásától a rovarok összehangolt közösségein keresztül az emberi társadalmakig. Az együttműködésnek az egyedek hasznát láthatják akkor is, ha lemondanak rövid vagy akár hosszú távú igényeikről, ezért cserébe később jobb és több zsákmányhoz, nagyobb biztonsághoz juthatnak, csoportosan sikeresebbek lehetnek a létért folyó küzdelemben. Bizonyos fejlettségi szint felett a faj fenntartása is csak úgy lehetséges, ha megfelelő az együttműködés, hiszen az ivaros szaporodáshoz két fél kell, a tojó és a kakas közösen táplálják utódaikat, a farkaskölykök hordában tanulják meg a vadászat fortélyait. Már az állatvilágban is megjelenik az altruizmus, mely akár oda is vezethet, hogy az egyed nem követi önfenntartási ösztönét, hanem feláldozza érdekeit, akár az életét is az őt befogadó közösségért, vagyis a fajfenntartásért.

A harmadik évezred első éveire az ember önfenntartási ösztönéből fakadó csillapíthatatlan vágy a fogyasztásra számtalan korlátot ledöntve diadalmaskodik, és önmérsékletet nem ismerve, a fajfenntartást is háttérbe szorítva törekszik minden mértéket meghaladó, lineáris növekedésre. Ennek oka nem csupán a népességrobbanás, mely jelentősen megváltoztatta az egyes civilizációk erőviszonyait, és rövid időn belül felborította a korábbi egyensúlyt, hanem legalább ilyen mértékben az egy főre jutó fogyasztás jelentős növekedése. Ma már az emberek nagy tömegei nem csupán az élet fenntartásához és reprodukálásához, az utódok felneveléséhez szükséges minimális anyagot és energiát fogyasztják, hanem ki akarják elégíteni számtalan további materiális szükségletüket is, mint a divatos ruházat, a tágas lakás, gondoskodó egészségügyi ellátás, magas színvonalú oktatás vagy az utazás. Kialakult a presztízfogyasztás, mely egyre nagyobb szerepet játszik az egyén társadalmi csoportban elfoglalt helyének meghatározásában, és jelentős mértékben meghatározza a társadalmi hierarchiában elfoglalt státust, tehát távolról sem az önfenntartást, hanem pszichés igények kielégítését szolgálja. Más szóval az anyagi fogyasztási igények egy ponton túl már az egyén érzelmi állapotából és nem a fizikai szükségleteiből erednek. A fogyasztás bővülésének ijesztő vonása, hogy a szükségletek korlátlanul növekednek, minél nagyobb a jó-

lét, annál nagyobb a szakadék az igények és kielégítettségük szintje között. Bár ez elsősorban a nyugati társadalomra jellemző, nem maradnak mentek a kísértéstől más civilizációk sem, fő célkitűzéseikhez tartozik a fogyasztás növelése, ami csak a gazdaság modernizálásával, a technológia fejlesztésével, az irányítási rendszer átalakításával érhető el. A szükségletek kielégítése pillanatnyi örömmel jár, de csak addig, amíg újra meg nem jelenik a hiányérzet, majd az unalom, ami újabb fogyasztásra készlet.

Az anyagi fogyasztás ugrásszerű növekedése oda vezetett, hogy kizsákmányoljuk, és súlyosan elszennyezzük a környezetünket. Az általános helyzetet legjobban az energiafogyasztással jellemezhetjük, ez eléggé riasztó képet mutat. Az átlagos emberi életműködés fenntartásához szükséges energia 14-szeresét használjuk fel ezerféle szükségletünk, mint a fűtés és hűtés, a főzés és élelmiszertartósítás, világítás, ipari tevékenység és a szállítás kielégítésére (Schoot Uiterkamp, 2000). 1950 és 1970 között a kereskedelem által elosztott energia mennyisége évi 5%-kal nőtt, ezután csökkent a növekedési ráta, de 1993-ra a világ energiafogyasztása másfélszerese lett az 1973. évinek, nyolcszorosa az 1950. évinek (UN, 1997). Nagyok a különbségek, a fejlett ipari társadalmak a világ energiafogyasztásából nem kevesebb mint 60%-kal részesednek, ugyanakkor a fejlődő országokban is dinamikusan nő a felhasználás, igaz, hogy igen alacsony viszonyítási alaphoz képest. Bár az USA éves energiafogyasztásának a jelenlegi technológiával kiaknázható kőolajtartalékok a 120-szorosát, a földgáztartalékok a 90-szeresét, a kőszéntartalékok pedig az 1600-szorosát teszik ki, ha a világon minden ember annyit fogyasztana, mint az USA polgárai, a kibányászható szén 80, a kőolaj 6, a földgáz pedig csak 4 évre lenne elegendő. Márpedig a világon sokan, sok szempontból nem tekintik mintának a Nyugatot, szelídebb vagy durvább formában harcolnak is vele, egyben azonban minden más elvet feladva, hűségeen követik: növelni akarják az életszínvonalat, amiről azt hiszik, hogy azonos az egy főre eső anyag- és energiafogyasztással.

Eltűnnek a megújuló nyersanyagforrások, soha nem látott tempóban irtjuk az erdőket, szennyezzük az élővizeket és a levegőt, tesszük tönkre a termőtalajt. Sok-sok kisebb és nagyobb jel mutat arra, hogy képesek vagyunk tönkretenni az emberi léptékben hatalmasnak tetsző földgolyót, veszélyeztetve a jövő generációk életlehetőségeit, kockára téve lehetőségeit. Sürgősen mérsékelnünk kellene az anyagi fogyasztást, csökkenteni a hulladékok mennyiségét, őrizni anyag- és energiaforrásainkat. Vannak ugyan biztató próbálkozások, a kormányok széles körű egyetértését élvezzi az 1987-ben készült jelentés közös jövőnkről (Brundtland, 1987), világkonferenciát rendeztek a környezetről Rio de Janeiróban 1992-ben, majd tíz évvel később a dél-afrikai Johannesburgban, sőt, úgy tűnik, hogy sikerrel fékeztek meg az ózonlyuk növekedését, az alapvető irányzatok azonban nem változtak. Meggyőző tudományos bizonyítékok híján, Japán csendes támogatásával az USA kongresszusa nem hajlandó ratifikálni az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását szabályozó kiotói egyezményt, növekszik a különbség szegény és gazdag, Észak és Dél között, de a gazdag országokon belül is. A növekvő

feszültséget jelzi a New York-i Világkereskedelmi Központ elleni terrortámadás, a közel-keleti háború és számtalan kisebb-nagyobb válsággóc világszerte. Az óvatos ember ilyenkor elgondolkodik, és mérlegeli a lehetséges veszélyeket, ehelyett a nyugati civilizáció központjaiban euforikus hangulatban ünneplik a győzelmi jelentéseket, hiszen, úgymond, végleg diadalmaskodott a piacgazdaságra épülő liberális rendszer, nem maradt más hátra, mint megvárni, amíg az egész világ rááll erre a pályára (Fukuyama, 1994). A GDP növekedése egymagában jelenti a haza üdvét, ne törődjünk a távoli földrészek szegényeivel, unokáink jövőjével, a lényeg, hogy itt és most nekünk jó legyen!

Spengler már száz éve felvetette, hogy az addig egyeduralkodónak hitt nyugati civilizáció számos jelét adja a hanyatlásnak, és majd száz évvel később is egyre többen foglalkoznak a dekadencia kérdésével. Mint a Nobel-díjas Konrad Lorenz könyvének címe sugallja, ember voltunk hanyatlásnak indult (Lorenz, 2002). Ma már nemcsak a megszállottak és a látnokok, hanem a legtöbb gondolkodó ember érzi, hogy valami baj van. Hiányzik a vallás, különvált a spirituális és a világi tekintély, oda a lélek megnyugtató bizonyossága. A Nobel-díjas Jacques Monod (1970) azt állítja, hogy „az ember végtére is megértette, hogy egyedül van az érzéketlen végtelenség univerzumában, melyből pusztán a véletlen folytán emelkedett ki”. Ha egyetértünk Monod divatos szemléletével, ha nem tudjuk, mit hoz a jövő, és nem is hiszünk abban, hogy a létnek értelme van, nem marad más hátra, mint a mát élvezni, mégpedig a lehető legteljesebben. A mi világunknak ugyanis vége lesz, ha meghalunk, nem érdemes tehát törődni a következő generációk üdvével.

Eluralkodott az a meggyőződés, hogy az egyén üdve fontosabb, mint a közösségé. Ez talán érthető, miután a XX. század két mótelye, a faszizmus és a kommunizmus nagy erővel és hatékonyan irtotta az egyéniségeket, mérgezte az önálló gondolkodást, mindenkire ráerőltetve az „egyedül igaz, közös eszmét”. Nagy árat kell azonban fizetni azért, ha az egyén tartósan a közösség fölé kerekedik, hiszen a fejlődés szempontjából előnyt élveznek azok a csoportok, melyek tagjai sikeresen együttműködnek egymással. A történelem során is megfigyelhető, hogy az emberi közösségek közül is azok győzedelmeskedtek hosszabb távon, amelyek jobban szervezettek voltak, amelyekben az egyének nagy számban képesek voltak alárendelni magukat a csoport érdekeinek, amelyek hittek a jövőben.

Az értékek szerepét a jog vette át (Lustiger, 1997), a lelkiismeret és a szabadság a törvényre és a politikára redukálódik, márpedig Cicero szerint a jognak hivatása, hogy alávesse magát annak az igaz, racionális, az emberi nemre érvényes, megváltoztathatatlan és örök törvénynek, mely megjelöli a jót, megtiltja a rosszat, és előírja a kötelességet. Az alapvető erkölcsi törvényeket generációk ezrei örökölték az utódokra, nem valószínű tehát, hogy a mégoly sikeres, de csak néhány évszázadra visszatekintő tudomány eredményei ezeket lényegesen megváltoztathatnák. A nyugati ember megszabadult a büntudattól, amit előírások tömkelegével helyettesít, és kikapcsolja önmaga ellenőrzését, elhárítja a felelősséget. Így

történhet meg, hogy minden józan belátás és méltányosság ellenére a paragrafusok csúsásával és csavarásával kemény munkával kidolgozott szabadalmakat lehet elbitorolni, de akár gyilkosok is elkerülhetik a méltó büntetést, ha van elég pénzük egy dörzsölt védő megfizetésére.

Az emberiség mértéktelen szaporodása, az örületig fokozódó versengése, növekvő fegyverkezése és a városi ember elpuhultsága eredetileg a fajfenntartó ösztönből ered, mindegyik mögött felfedezhető valamely ősidők óta létező szükség-szerűség (Lorenz, 1994). Mára azonban ezek a tevékenységek részben vagy egészben kikerültek a hagyományos szabályozó mechanizmusok ellenőrzése alól, és elszabadulva jelentős károkat okoznak. Túlzottan eredményesen törekszünk az örömök szerzésére és a kellemetlenségek elkerülésére. Bár ez a készítés eredetileg fontos része volt az ember túlélési stratégiájának, mostanra a visszajára fordult, és a túlélés akadálya lett, ahogyan Lorenz állítja. Sokan azonnal ki akarják elégíteni a vágyaikat, a későbbi megtérülés nem vonzó, ezt ösztönzi a reklám is a modern pszichológia teljes fegyvertárának bevetésével. A hozzászokás miatt egyre erősebb ingerekre vágyunk, ezért is nyúlnak sokan a droghoz, ami azonnali és tökéletes kielégüléshez vezet, de csak egy röpke pillanatra, hogy utána következzen a hagymázos ébredés.

Jelentősen nőttek a különbségek, ami nagy feszültségeket okoz, ezt sok képzetlen ember erőszakos bűnözéssel próbálja feloldani. A milliós metropolisok, mint Los Angeles, Saõ Paolo és Lagos, a bűnözés melegágyai, ahol a jól szituált lakosok fegyveresen védett, kerítéssel körülvett gettókba szorulnak vissza (Martin és Schumann, 1998). Ez nemcsak lehetőség, hanem kényszer is, hiszen a gyermekek sincsenek biztonságban. Az Egyesült Államokban egy átlagos napon százezer tanuló visz magával fegyvert az iskolába. Mindennaposak az erőszakos, sokszor öncélú bűncselekmények, az USA-ban bebörtönzöttek száma az 1980. évi 200 ezerről mára 1,4 millióra ugrott (New Scientist, 2002), és Kaliforniában a börtönökre fordított kiadások meghaladják a kulturális költségvetést (Martin és Schumann, 1998).

Riasztó jelenség a családok szétesése. A család a társadalom alapegysége, fontos gazdasági funkciója mellett az utódok nevelésének legalkalmasabb, mással nem helyettesíthető színtere (Ranschburg, 1984), mind a mai napig nem tudták sem kommunával, sem óvodával, sem más közösséggel helyettesíteni. Míg száz évvel ezelőtt általános volt a nagycsalád, sok gyerekkel, nagyszülőkkel, befogadott közeli vagy távoli rokonokkal, mára elterjedt a nukleáris családmodell, mely csak a szülőkre és egy-két gyerekre korlátozódik, ha egyáltalán létrejön. A helyzet folyamatosan romlik, az USA-ban például már minden második fiatal nő egyedülálló, minden második házasság végződik válással. Az ilyenkor tapasztalható sokkoló feszültségek, súlyos konfliktusok a szülők között maradandó sebeket ejtenek a gyermekek lelkén, amire azok teljesítményük csökkenésével, ideges panaszokkal, néha súlyos devianciával reagálnak. Nem csoda, hogy felnőve már eleve félnek a családalapítástól, inkább az élettársi viszonyt vállalják, mely nem jár kötöttséggel, sem felelősséggel. A család válságban lévő intézménye rontja a

társadalmi beilleszkedési szabályok elsajátításának esélyeit a gyermekkorban. Az apa, ritkábban anya nélkül felnövő gyermekek nélkülözik a megfelelő mintákat, egyoldalú, kizárólag nőies vagy kizárólag férfias befolyás alatt vannak, ami később nehezíti a párválasztást.

Több vonatkozásban csökken a kulturális sokszínűség. Az egyre tömegesebbé váló fogyasztási igények kielégítésének fontos eszköze a szabványosítás, ez teszi lehetővé, hogy könnyen kicserélhető valamely berendezés egyik alkatrésze egy másikkal, mely esetleg több ezer kilométer távolságban készült beépítése helyétől. Szabványosították a munkafolyamatokat is, ennek látványos sikerét a Ford-művek T-modellje szolgáltatta. A futószalag mellett dolgozó munkások mindig ugyanazokkal a mozdulatokkal, ugyanolyan alkatrészeket építettek be a készülő autóba, mely így sokkal gyorsabban elkészülhetett, és sokkal olcsóbban, sokkal többen vásárolhatták meg. A fogyasztás demokratikus tömegesítésének ára a sokszínűség visszaszorulása, a használati tárgy eszmei leértékelése, a kézműves munka fokozatos elsekélyesedése lett. Jól példázza ezt a gépkocsik uniformizálódása, amit a technológiai követelmények azonossága kényszerít ki. Az aerodinamikai tulajdonságok optimalizálása következtében az autók külső alakja nem mutat túl nagy változatosságot, akár Londonban, akár Rio de Janeiróban, akár Újdelhiben futnak. Egy bizonyos típusból, mint amilyen a híres Volkswagen „bogár”, akár több millió is készült, szemben a néhány évszázaddal ezelőtti helyzettel, amikor szinte minden hintó és parasztszekér kissé eltérő formát öltött, magán viselve készítőjének letörölhetetlen keze nyomát.

A sokszínűség ellen hat a multinacionális nagyvállalatok egyes népszerű termékeinek elterjedése is az egész földgolyón. Ma már szinte mindenütt lehet egyforma receptre készült hamburgert enni a McDonald's vendéglőkben, a Coca-Cola pedig 200 országban kapható, ez több, mint ahány tagja van az ENSZ-nek. Nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy feltételezzük: a hamburgert és kólát gyártó nagyvállalatok végső – egyelőre talán meg sem fogalmazott – célja csak az lehet, hogy a Föld minden országában, mindenki, mindig az ő termékeit fogyassza. Ha ez a virtuális és – reméljük – teljesen irreális cél megvalósul, vége a helyi konyhák csodálatos változatosságának, az ízek nemzetközi kavalkádjának, mely nemcsak kulináris, de sokszor mélyebb kulturális örömök forrása is lehet.

Az innováció gyorsuló és sokszor bizony kényszerű folyamatában általában nem őrizzük meg, hanem mindenestül elvetjük a meghaladott régít. A „dobd el” társadalomban az áruk egyre rövidebb ideig szolgálják tulajdonosukat, hol van már az idő, amikor – igaz, jó pénzért – húsz évig is használható ünneplő ruhát vagy cipőt vehetett az ember. A használati cikkek túl gyors körforgása jelentősen növeli a hulladék mennyiségét, nagyobb anyagi terhet ró a felhasználóra. A robbanásszerűen bővülő szoftveripar állandóan új és új termékeket dob piacra, melyek használatát mindig újra meg kell tanulni, azonban az így megszerzett tudás mulékony, csak a következő szoftver megjelenéséig tart. A fogyasztási cikkek gyors avulásánál nagyobb baj azonban a hagyományos értékek tagadása, a transzcendencia kiiktatása, ami tömegeket foszt meg a gyökereiktől, ezáltal táp-

lálja az elidegenedést, és minden bizonnyal hozzájárul a drogok, a fanatikus szekták és más válságjelenségek térnyeréséhez. A figyelmet mindenáron felkelteni kívánó kereskedelmi média hatására állandósul az erőlködés a „hagyományteremtésre”, így próbálva biztosítani egyes érdektelen rendezvények jövőjét, elsöpörve sok meggyökeresedett jó szokást.

Az evolúció során a versengő irányzatok közül mindig kiválik egy, mely egyesíti magában a korábban kialakult megoldásokat, és meghatározza a fejlődés sikeres irányát. A többiek zsákutcába kerülnek, nem képesek megújulni, és bár igen sokáig fennmaradhatnak, végeredményben megállnak a fejlődésben. A sikeres irány a sejtmaggal és energiatermelési központtal rendelkező eukarióta sejtektől a szervek és az idegrendszer kialakulásán át a gerincesekig, majd az utódok számára hosszabb idejű fejlődést lehetővé tevő emlősökig és a legfejlettebb idegrendszerű emberig vezetett. A történelem során is nyomon követhető a fejlődés, az emberek közösségekbe tömörültek, majd kialakult a nyelv, a könyvnyomtatás, később a számítógép bevezetésével egyre könnyebbé vált az információ cseréje. A technológia szenzációs eredményei soha nem látott magasságokba repítették a nyugati civilizációt, de már látszanak a kifáradás jelei. Nem szabadulhatunk a gondolattól, hogy evolúciós zsákutcába futottunk, ahonnan már nincs kiút. Mások, másutt, másképp fogják építeni a jövőt, olyanok, akik bíznak benne, akik számára van értelme az életnek. Nem tudjuk, honnan, minek a hatására indul majd a megújulás, milyen alakot ölt, és kik fogják véghezvinni. Csak reménykedhetünk benne, hogy mi magyarok is kivethetjük belőle a részünket, hiszen már húsz éve felismertük a veszélyt (Endreffy és Kodolányi, 1983). Bízunk benne, hogy egy évszázad múltán az ükunokáink már nem fognak szorongani!

Irodalom

- Brundtland, G.H., szerk. (1988). *Közös jövőnk*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Endreffy Z., Kodolányi Gy., szerk. (1983). *Ökológiai kapcsolatok*. Népművelési Intézet, Budapest.
- Fukuyama, F. (1994). *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Budapest.
- La Porte, T., ed. (1975). *Organized Social Complexity: Challenge to Politics and Policy*. Princeton University Press, Princeton.
- Lorenz, K. (1994). *Az agresszió*. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Lorenz, K. (2002). *Embervoltunk hanyatlása*. Cartaphilus, Budapest.
- Lustiger, J.M. (1997). *Emberhez méltón*. Vigília, Budapest.
- Martin, H.P., Schumann, H. (1998). *A globalizáció csapdája*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- Monod, J. (1970). *Chance et nécessité*. Seuil, Paris.
- New Scientist (2002). *Time to Rethink Everything*. April 27, pp. 29–52.
- Orgel, L.E. (1973). *The Origins of Life*. Wiley, New York.
- Peebles, P.J.E., Schramm, D.N., Turner, E.L., Kron, R.G. (1998). *Scientific American Special Issue: The Magnificent Cosmos*.
- Purves, W.K., Orians, G.H., Heller, H.C. (1992). *Life, The Science of Biology*. Sinauer, Sunderland, MA.
- Ranschburg J. (1984). *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Gondolat, Budapest.

- Schoot Uiterkamp, A.J.M. (2000). Energy Consumption: Efficiency and Conservation. In Heap, B., Kent, J. (eds.) *Towards Sustainable Consumption: A European Perspective*. The Royal Society, London, p. 111.
- Teilhard de Chardin, P. (1980). *Az emberi jelenség*. 2. kiadás, Gondolat, Budapest.
- UN (1997). *Global change and sustainable development: critical trends*, Report of the Secretary-General, United Nations Economic and Social Council, E/CN. 17/1997/3.